

Mirtį provokuojantys veiksmai laidotuvių laikotarpiu lietuvių liaudies tradicijoje

Radvilė RACĖNAITĖ

Straipsnyje analizuojami mirtį laidotuvių laikotarpiu galintys sukelti veiksmai bei jų vertinimas lietuvių liaudies tradicijoje. Tyrimų objektas – lietuvių liaudies tikėjimai, pasakojamosios tautosakos tekstai, etnografiniai ir atitinkami archeologiniai bei istoriniai duomenys, atskleidžiantys kai kuriuos laidotuvių papročių ypatumus. Duomenys tyrimui imti iš publikuotų tautosakos rinkinių (žr. šaltinių sąrašą). Dalis aprašymų – iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekos (sudarytoja B. Kerbelytė) bei iš B. Kerbelytės „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ (KLPTK; iš čia ir elementariųjų siužetų, ES, tipai), taip pat iš Patarlių ir priežodžių katalogo kartotekos (projekto autorius bei vadovas K. Grigas). Naudotasi ir Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne (IIES) bei Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS) sukaupia etnografinę medžiaga. Straipsnio tikslas – remiantis lietuvių tautosakos ir etnografijos duomenų analize, apibendrinti mirtį galinčius sukelti veiksmus bei pateikti tokių veiksmų tradicinį vertinimą. Metodai – analitinis-aprašomasis, istorinis-lyginamasis. Išvados: apžvelgus laidotuvių laikotarpiu žmogaus mirtį, liaudies nuomone, galinčius sukelti veiksmus, parodoma, jog jų vertinimą lemia jų tikslas. Todėl nederamu elgesiu laikomas betikslis su mirtimi susijusių veiksmų imitavimas. Tuo tarpu veiksmai, kuriais esą siekiama pagreitinti ilgai merdinčio žmogaus mirtį, leistini.

Įvadas

Liaudies nuomone, mirtis nuolat yra greta mūsų. Sakoma, kad *su myrium žmogus guli, su myrium keli* (LMD I 483 /70/). Mirusiųjų pasaulio artumas jaučiamas šeimos bei kalendorinių švenčių metu. Tuomet ypač pravartu paisyti tradicinių elgesio su mitiniu pasauliu taisyklių. Paprotinėmis normomis apibrėžta elgsena ne mažiau svarbi ir laidotuvių laikotarpiu. Skatinimas mirties artumoje elgtis apgalvotai yra pakankamai motyvuotas, turint omenyje, jog tinkamais veiksmais tuomet galima palengvinti sunkią mirštančiojo agoniją, o menkiausi nusižengimai papročiams gali gyviesiems baigtis tragiškai.

Daugeliu atvejų poelgiai žmogaus gyvybei laikyti lemtingais remiantis panašumo ir sąlyčio (simpatinės ir kon-

takinės magijos) principais. Pirmasis principas teigia, kad veiksmas iššaukia panašų atoveiksmį. Antrąjį grindžia tikėjimas kontakto galia: susilietus su magiškų ypatybių turinčiu objektu, perimamos ir atitinkamos jo savybės (Frazer 1980, p. 20–61; Tokarev 1990, p. 420–432). Nors lietuvių tradicijoje mirtį provokuojantys veiksmai ne visuomet laikytini grynąja magija, vis dėlto neretai jie iš tiesų grindžiami maginei logikai būdinga asociatyvine priežasties-pasekmės samprata.

Lietuvių liaudies požiūris į mirtį domino ne vieną tyrinėtoją. Ir šiuo metu reikšmės neprarado mitologinių sakmių rinkiniui „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ Jono Basanavičiaus parašytas įžanginis straipsnis „Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių“. Straipsnyje nuodugnai analizuojama gausi senųjų istorinių šaltinių medžiaga, aptariamai šermenų, laidotuvių papročiai, kalbama apie vėlių pavidalus pomirtiniame pasaulyje (BsV, p. 13–95). Prieš Antrąjį pasaulinį karą pasirodžiusiuose etnologinės krypties straipsniuose su mirtimi susijusius tikėjimus bei laidotuvių papročius aptarė Marijona Čilvinaitė (Čilvinaitė 1940, p. 163–166; Čilvinaitė 1943, p. 179–203). Tautosakininkas Jonas Balys, mokslinę veiklą pradėjęs dar prieškarui, vėliau tyrinėjimus tęsė emigracijoje. Tuomet jis ne tik parengė nemažai mirties tematikai skirtų tautosakos rinkinių (BIML, BIDŽ), bet ir pats nagrinėjo su mirtimi susijusius vaizdinius (BIML, p. 1–20; BILTS, p. 170–200). Atkreiptinas dėmesys į etnologų Angelės Vyšniauskaitės bei Rūtos Giedrienės tyrinėjimus. A. Vyšniauskaitė aptarė visą su mirtimi susijusių lietuvių papročių kompleksą – nuo ligonio marinimo iki gedulo laikotarpio pabaigos bei mirusiųjų atminų (Vyšniauskaitė 1961, p. 132–157; Vyšniauskaitė 1995, p. 442–461). R. Giedrienė gilinosi į senųjų tikėjimų bei archajiškų laidojimo apeigų apraiškas XX a. lietuvių laidotuvių papročiuose (Giedrienė 1976, p. 18–32). Mitologiniu aspektu senovės lietuvių pomirtinio gyvenimo sampratą knygoje „Dausos“ plačiai analizavo Gintaras Beresnevičius. Jis siekė išskirti pagrindinius tikėjimo pomirtiniu gyvenimu įvaizdžius, bendrais bruožais nusakyti jų chronologinę seką bei vietą lietuvių religinėje sistemoje (Beresnevičius 1990). Lietuvių tyrinėtojai atkreipė dėmesį į įvairius mirties reiškinių aspektus, pasirinktą problematiką nagrinėjo skirtingais metodais, išryškindami ir skir-

tingus dėsniumus bei savitumus. Kai kuriomis jų min-
timis pasiremsime ir šiame straipsnyje.

Nederami veiksmai laidotuvių laikotarpiu

Draudimas apsimesti mirusiu

Ne tik sakinė, bet ir paprotinė tradicija pateikia pa-
vyzdžių, kas gali nutikti apsimentant mirusiu. Netinkamu
elgesiu buvo laikoma atsigulti į karstą. Nesvarbu, ar tai
daroma, norint išmatuoti karsto ilgį, ar tiesiog juokau-
jant ir rodant drąsą. Toks elgesys gali baigtis drąsuolio
mirtimi (Arukask 1998, p. 11).

Dar įtikinamesnė šių draudimų iliustracija pateikia-
ma naratyvuose. Antai vienoje lietuvių mitologinėje sak-
mėje pasakojama, kaip vyras sumanė patikrinti, ar kai-
mynai gailės jo mirusio. Todėl jis apsimetė numirėliu ir
buvo pašarvotas. Jį lankė žmonės. Tuo metu vidun užėjo
nepažįstamas žmogus ir tarė: *Iš tyčių apsimarinęs, o iš tie-
sų numiręs*. Prišokusi žmona rado apsimetėlį jau sustin-
gusį (LTR 4506 /116/; panašiai BIDŽ, Nr. 22).

Kitoje mitologinėje sakmėje pasakojama, kaip žmo-
nės nutarė pagąsdinti drąsų giedotoją ir pakvietė jį prie
apsimetusio numirėlio. „Numirėliui“ ėmus keltis, gie-
dotojas trenkė jam per galvą *kantička* ir iš tiesų jį užmu-
šė (KLPTK III, p. 106: ES tipas 1.2.1.16). Tokia mitolo-
ginė sakmė žinoma ir suomiams (FIN, Nr. C 171). Pa-
našią situaciją vaizduojančių kūrinių esama tarp lietu-
vių buitinių pasakų, kaip antai pasakoje „Batsiuovs ne-
išsigąsta numirėlio“ (AT 1711*), kur tokio apsimetėlio
numirėlio apgiedoti atėjęs žmogus užmuša jį kūjeliu (plg.
BILLS, Nr. 864, 865, 866). Panašų naratyvą žino ir grai-
kai (AT 1653 A*).

Tai, kad imituoti mirtį pavojinga, patvirtina mitologi-
nės sakmės apie juokais bandantį kartis žmogų. Neretai
tokie juokdariai pasismaugia iš tiesų (BILLS, Nr. 605–
609). Tikima, jog tokiems ant šiaudo mėginantiems pasi-
karti *šposininkams* velnias iš šiaudą įkišęs vielą ar kur nors
nuviliojąs draugus, galėjusius pasikorėlį iš kilpos laiku iš-
traukti. Todėl mokoma nekišti galvos ten, *kur nereikia,
nes velnias greitai padeda tiems, kurie pasiruošę sau kokią
galą pasidaryti* (BILLS, Nr. 609).

Šitokia apsimetėlio baigtis aptartose sakmėse atspindi
pagarbų liaudies požiūrį į mirtį. Tautosakoje tokie veiks-
mai kaip apsimentimas mirusiu ar mėginimas juokais kar-
tis yra smerkiami, nes jais ketinama pasišaipyti iš mirties.
Žmogus neturi jokių rimtų priežasčių, kurie verstų jį imi-
tuoti mirties aplinkybes ar laidotuvių situaciją. Jo veiks-
mai įkvėpti tik paprasto smalsumo. O šitoks elgesio mo-
tyvas liaudies tradicijoje vertinamas neigiamai. Panašiai
herojus elgiasi kai kuriose stebuklinėse pasakose, tačiau
rimtų priežasčių verčiamas. Pavyzdžiui, pasakoje „Kara-
laitė karste“ (AT 307) pasislėpdamas už žmonių kaulų,

palįsdamas po jais ar atsiguldams į karstą jaunuolis ban-
do pasislėpti nuo persekiojančios jį užkeiktos karalaitės
(KLPTK I, p. 321: ES tipas 1.1.1.1). Todėl pasakos veikė-
jas ne tik išlieka gyvas, bet ir karalaitę nuo užkeikimo iš-
laisvina. Taigi matome, kad panašių poelgių vertinimą le-
mia tų poelgių motyvai ir teksto žanras.

Mirusiojo keliamas pavojus

Mirties ženklu jau pažymėtos ir paskutinės gyvenimo
dienos. Atėjus lankyti mirtinai sergančio ligonio,
vengta jam paduoti ranką (Račiūnaitė 1995, p. 19). Ma-
nyta, kad gyviesiems pavojų gali kelti ir buityje yra ne-
tinkami naudoti įvairūs su mirusiuoju susilietę daiktai.
Antai, darant karstą, mirusiojo negalima jokiais įpras-
tomis *mierom mieruoti*, pavyzdžiui, metru ar siūlu, nes
gali šitaip visus namiškius *anan svietau sumieruoti – mirs
be laiko viens po kito* (BIML, Nr. 567, 568). Be to, tokią
mierą pikty kėslų turintys žmonės gali panaudoti ken-
kiamajai magijai. Esą norint, kad kaimynui bitės išnyk-
tų, tą *mierą, ką numirėlį pamieruoja dėl grabo*, reikia pa-
vogti ir įmesti į kaimyno daržą (BsJK, p. 387). Todėl nu-
mirėlio ūgis matuotinas tik ilga kartele ar lazda, kurioje
reikalinga atžyma įrežiama peiliu. Vėliau toks pagaikš-
tis sulaužomas ir sudeginamas. Panašių papročių laikėsi
ir finougrai. Pavyzdžiui, lapiai pagalį, kuriuo matuoda-
vo numirėlį, per laidotuves sulaužydavo ir sumesdavo į
kapą (Stora 1971, p. 192). Vodai, gyvenantys Sankt-Pe-
terburgo apylinkėse, lazda, kuria matuotas mirusiojo
ūgis, irgi mesdavo į kapo duobę arba palikdavo ant ka-
po kauburio (Arukask 1998, p. 3).

Negatyviai vertinami ir kiti šalia merdinčiojo buvę
daiktai. Todėl Lietuvoje, nešant mirusįjį iš namų, namiš-
kiai visus *lentos aprėdus, lentą, priegalvį ir visa, kas prie
numirėlio buvo*, įkandin karsto išnešę, sumesdavo kieme
į krūvą (Čilvinaitė 1943, p. 164). Plungės rajone, kad ve-
lionis nesivaidentų, išnešę ir išmetę lentas, skubėdavo
išplauti kambarį (VUB RS, f. 81, b. 616, l. 3–5). Ignali-
nos apylinkėse žmonės, siekdami, kad greitai vėl neiš-
tiktų laidotuvės, išnešus karstą, kuo greičiau apversda-
vo suolą, ant kurio gulėjo velionis (VUB RS, f. 169, b.
379, l. 29). Artimas yra slavų paprotys, išnešus karstą,
išvartyti visus namuose esančius baldus, o išpylus van-
denį, kuriuo praustas numirėlis, apvožti puodus (Tols-
toj 1995, p. 215).

Pavojingi tampa velionio vilkėti rūbai, taip pat lova,
šiaudai, patalynė, kur jis gulėjo mirdamas. Lietuvoje šiau-
dus dažniausiai sudegindavo, patalynę bei rūbus išmes-
davo, kam nors atiduodavo ar bent jau kurį laiką nenau-
dodavo. Vieksnių apylinkėse sudegindavo ir *užrišklius,
su kuriais buvo surištos nabaštiko kojos, žandai* (IIES, b.
640 [27], l. 72). Mažojoje Lietuvoje indus, naudotus prau-
siant mirusįjį, sudaužydavo ar sutraiškydavo, pakišdami

po laidotuvių vežimo ratais (Vyšniauskaitė 1961, p. 137). Lietuvių neigiamai vertintas ne tik vanduo, kuriuo praus-tas numirėlis, bet ir muilas. Dėl to jį sudegindavo (VaM-LA, Nr. 48), o vandenį išpildavo į pašalį, kur niekas ne-vaikšto (VaMLA, Nr. 49, 53). Kartais tokiu vandeniu nai-kindavo svirplius, tarakonus, blakes (Vyšniauskaitė 1961, p. 137), matyt, tikėdami, kad jis yra „užkrėstas“ mirtimi, todėl nuo jo žūsią ir namų vabzdžiai.

Panašių laidotuvių tradicijų laikytasi ir kaimyninėse tautose. Pavyzdžiui, Pabaltijo suomia (vodai) šiaudus, ant kurių žmogus mirė, sumesdavo į kapo duobę (Aru-kask 1998, p. 11). Istorinių liudijimų apie tokius latvių papročius randame XVII a. Rygos jėzuitų kolegijos me-tinėse ataskaitose, kuriose minima, kad po mirties pir-miausia skubėta sudeginti mirusiojo drabužius ir net lo-vą, kurioje jis mirė (BRMŠ III, p. 556). XX a. latviai, mirus žmogui, sudaužydavo gėlės vazoną (BIML, Nr. 427). Paprotį tokiais atvejais daužyti indus žinojo rytų slavai (Zelenin 1991, p. 346).

Matome, jog bendra išvardytų papročių ypatybė – daiktų, buvusių greta mirusiojo, naikinimas ar atsikra-tymas jais. Kai kurie tyrinėtojai tokius veiksmus aiški-na atvirkštinės simetrijos samprata, kai tai, kas šiame pasaulyje sugadinama, mirusiųjų pasaulyje kaip tik tam-pa sveika (Beresnevičius 1990, p. 166). Pasakojamojoje tautosakoje iš tiesų galima rasti duomenų, rodančių, jog ir ano pasaulio ar jam priklausančių mitinių būty-bių daiktai, patekę į žmonių pasaulį, pakinta į priešin-ga. Pavyzdžiui, aname pasaulyje susisemtos anglys ar skiedros virsta pinigais. Arba iš ano pasaulio ar jo bū-tybių gautos vertingos dovanos žmogaus rankose pa-virsta beverčiais daiktais (KLPTK III, p. 280, 304: ES tipas 1.3.0.6). Taigi gal ir žmonių daiktai aname pasaulyje analogiškai pakinta? Vis dėlto tautosakoje įrody-mų tam berods nėra.

Kiti mokslininkai minėtą daiktų naikinimą sieja su animistiniais tikėjimais ir teigia, kad mirusysis aname pasaulyje naudosis ne pačiais daiktais, bet jų „dvasio-mis“ (Stora 1971, p. 181). Manytume, jog toks daiktų gadinimo paprotys turėtų būti analizuojamas atitinka-mame istorinių realiųjų kontekste.

Pastaraisiais šimtmečiais užfiksuotų laidotuvių papro-čių kontekstas jau yra kitoks. Be to, ne visi pirmųjų dviejų hipotezių šalininkai atsižvelgia į tai, jog šalia velionio buvę daiktai yra ne tik naikinami, bet, kaip jau sakytą, ir kam nors atiduodami ar tik kurį laiką nenaudojami. To-dėl priimtinausia atrodo hipotezė, jog šalia velionio buvę daiktai yra tarsi užkrėsti mirtimi. Lietuvoje užfiksuotas tikėjimas, jog *daiktuose, buvusiuose prie numirėlio, pasi-liekanti mirtis* (Čilvinaitė 1943, p. 164). Matyt, bijodami „užsikrėsti“ mirtimi, prūsų lietuviai, sugrįžę iš kapinių, būtinai nusiplaudavo rankas. M. Pretorijaus žodžiais,

parėjus iš kapų, „prie vartų stovi vandens kibiras ir kabo baltas rankšluostis. Kiekvienas laidotuvių dalyvis turi nu-simazgoti rankas, nors ir visai nelietę nei žemės, nei mi-rusiojo“. Tik tuomet einama vidun ir sėdama prie stalo (BRMŠ III, p. 323).

Su mirusiuoju susilietusių daiktų bei žmonių rituali-nės nešvaros sampratą giliau paaiškina tikėjimai apie „mirties kvapą“. Pavyzdžiui, lapių manyta, kad tokie ob-jektai tampa pavojingi, nes jie įgauna numirėlio „kva-pą“, vadinamąjį *kalma* (Stora 1971, p. 174, 228). Ore juntamą *kalma* būsimos žmogaus mirties ženklą laikė ir suomia (FIN, Nr. A 316). Lietuvoje iš specifinio kvapo spręsdavo apie ligonio sveikatos būklę: *jei ligonio kam-barys numirėliu dvokia, tai ligonis tuoj mirs* (BIVV, Nr. 303); *jeigu žmogus tuojau mirs, tai, sako, smirdas žeme* (BIVV, Nr. 302). Slavų tikėta, kad mirtimi jau pradeda „kvepėti“ ir vyresnio amžiaus žmonės. Tai gali būti šie-no, smilkalų ar žemės kvapas. Ypatingą kvapą skleidžias ir lavonas. Lavono kvapas esąs užkrečiamas, todėl, kol kaime tebėra nepalaidotas numirėlis, stengtasi negaminti maisto, nes patiekalai dvoksią lavonu (SD, p. 267). Taigi mirusįjį lietę daiktai bei žmonės laikyti turėję kontaktą su pačia mirtimi ir su velionio skleidžiamu „mirties kva-pu“. Todėl ir tokių daiktų naikinimas visų pirma bus tu-rėjęs apotropėjinę paskirtį.

Kitų mitinių būtybių keliami pavojai

Karstą išnešus, skubama tuojau pat uždaryti duris, kad *greit daugiau žmonių nemirtų* (BILTS, p. 184). Durų buvo negalima palikti atvirų, kad *dūšia nesugrįžtu, nes ji bėdas atneša* (VUB RS, f. 81, b. 666, l. 31). Tikėta, jog paskui išnešamą karstą *smertis išėjo ir palydėjus ligi vartų [...], eina atgal ir jeigu durys atviros, tai įeina, o jei užda-rytos, tai pas kitą nueina* (BIML, Nr. 726). Velionį lydint į kapus, pavėlavusieji neturi jo vytis, nes tada ir patys greit mirtį *prisivys* (BILTS, p. 185). Apskritai blogas žen-klas sutikti laidotuvių procesiją, nes *tas žmogus, kuris su-tiko nabašnykų, gali mirt* (LK, p. 60). Taip pat buvo sku-bama išeiti iš kapinių, nes kas *paskutinis iš kapų išeina, tas pirmiausia miršta* (Čilvinaitė 1943, p. 202; panašiai BILTS, p. 187).

Šios taisyklės, ko gero, remiasi tikėjimu, kad įasme-ninta mirtis dar kurį laiką pasilieka ten, kur kas nors mirė. Pavyzdžiui, mitologinėje sakmėje perspėjama, jog po žmogaus mirties sodžiuje *vidury gatvės bėgioja giltinė, į visas puses švaitindama su dalgiu, todėl reikia vaikščioti pagrioviais, nes antraip ir tave pakirs* (LMD I 1002 /329^a 16/). Manyta, kad negerai, vykstant į kapus, sutikti prie-šinga kryptimi važiuojantį svetimą žmogų. Jis gali vėl į kaimą sugrąžinti (parvežti) giltinę (BILTS, p. 185). Jei laidotuvių procesija pakeliui nieko nesutinka, vadinasi, *giltinę visai išveži – kur ji nori, ten ir pasuka paskui* (BIML,

Nr. 786). Mitologinėje sakmėje dvasregė pasakoja, jog visuomet *lavonmišę belaikant, giltinė šalia grabo sėdinti* (BsV, Nr. VIII.7). Liaudies įsitikinimu, žmonių takais nevengia vaikščioti ir kitos su mirties sfera susijusios mitinės būtybės. Kelionėje sutiktos personifikuotos epideminės ligos prašo parodyti kelią ar pavėžėti jas iki kaimo (LTt IV, Nr. 434; ŠLSP, Nr. 164). Keliuose galima pamatyti pas mirtinai sergantį ligonį einančius vėlių pulkus (BsV, Nr. XVII.4, 9). Per laidotuves vėlės susirenka kapinėse (BsV, Nr. VII.6), nuo jų gausos esą *kapai lūžtinai lūžt* (LŽ, Nr. 193). Taigi laidotuvių laikotarpiu su mirtimi susijusios mitinės esybės tampa ypač aktyvios. Todėl neatsargi elgsena tose vietose, kur jos tuo metu reikišios, gali sukelti naują mirtį.

Tikėta, kad ano pasaulio atstovai su gyvaisiais neretai kontaktuoja ir jutimiškai, žmogų paliesdami. Pavyzdžiui, nupurčius šlurpui, sakoma, kad tai giltinė buvo dalgi prikišusi (LKŽ II, p. 303; VIII, p. 280; XVII, p. 575). Kai ligoniui ima trūkčioti pečiai, tai esąs ženklas, kad jis netrukus mirs (BIML, Nr. 296). Lietuviai ir Pabaltijo suomia (vodai) manė, kad apie artėjančią mirtį išpėja nosies niežtėjimas (BIML, Nr. 147; Arukask 1998, p. 9). Jei ligonio nosies šnervės persmaugtos, tarsi būtų sugnybtas nosies galiukas, tai sergantis mirs (BIML, Nr. 294). Šis tikėjimas išplėtojamas vienoje lietuvių mitologinėje sakmėje. Teigiama, kad žmonės mirdavo, kai *pavietrė žmogui nosį su pirštais suspausdavusi*. Vis dėlto vienas žmogus išsigelbėjęs, nes maldamas vis krutinęs nosį, todėl pavietrė negalėjusi jį sugriebti ir žmogaus numarinti (LTt IV, Nr. 433). Šiame kontekste savitai nuskamba metaforiškas pasakymas apie greit mirsiantį žmogų: *Jam smertis ant nosies* (LTR 64 /526/). Tokios jutiminės patirtys primena apie nuolatinį mirties artumą.

Pakankamai pavojinga per laidotuves už ko nors užkliūti ir nusigąsti. Netrukus žmogus suserga, pagelsta ir ima nykti (BsV, Nr. XVIII.17). Mitologinėje sakmėje gydytojas nepagydoma laiko ligą, kurią moteris gavo, kai *ėjo ant šermenų ir, žengdama per slenkstį, staiga numynė į duobelę po išimtai plytai, atgal virto ir nusigando* (BsV, Nr. XVIII.18). Artimas yra vodų tikėjimas, kad žmogui per laidotuves užkliuvus už iškastos duobės krašto arba iš po kojų į kapą nubyrėjus žemei, jis būsiąs kitas numirėlis (Arukask 1998, p. 10). Tokie tikėjimai tampa suprantamesni, prisimenant mitinių būtybių lokalizacijos vietas. Atkreiptinas dėmesys į lietuvių sakmėje minimą slenkstį. Pasak rusų mokslininkų, kadaise po slenkščiu laidota (Lavonen 1984, p. 172–176). Tokią slenkščio funkciją liudija kai kurie lietuvių tikėjimai. Pavyzdžiui, ant slenkščio drausta skaldyti malkas, nes tuomet *kapoji tų namų mirusiųjų dūšeles* (IIES, b. 814, l. 220). Per šermenis prie slenkščio pridėjus ausį, verkiančias vėles ga-

lima girdėti (BIML, Nr. 339–343), o ant slenkščio stovint, šalia mirusiojo susirinkusias vėles galima pamatyti (BIDŽ, Nr. 15). Panašiai tikėta, kad ir kapinėse per laidotuves susirenka ne tik gyvieji, bet ir anksčiau mirusiųjų vėlės. Ant duobės krašto kartais rymo paties velionio dvasia (BsV, Nr. IX.16, 17).

Vėlės dažniausiai nematomos, tačiau vis tiek išlaiko tam tikrą materialumą. Esą koja iš tiesų gali už tokių būtybių užkliūti. Mitologinėse sakmėse pasakojama, kaip dvasregio nepaklauses ir vėlėms iš kelio nepasitraukęs žmogus *klupinėdamas ėjo, lyg kad jam kas tarp kojų painiojosi* (BsV, Nr. XVII.6). O kitas keliauninkas, *lyg ir į ką išpainiojęs, skaudžiai virst turėjo* (BsV, Nr. XVII.1). Kalendorinių švenčių dienos apipintos panašiais tikėjimais vėlės klaidžiojant po žemę. Tuomet žmonėms geriau likti namie, nes vėlės painiojasi tarp kojų ir galima netyčia jas sumindžioti (BILKŠ, p. 281: Nr.17–20). Analogiškų prietarų žinojo pietų slavai (Tolstoj 1995, p. 195). Taigi, užkliuvus semantiškai ženkloje vietoje, susiliečiama su pomirtinio pasaulio būtybėmis, o tiesioginis kontaktas su jomis žmogui yra pavojingas.

Apie per laidotuves užkliuvusį ir išsigandusį žmogų sakoma, kad jį *vėlė pakando* (BIML, Nr. 477). Lapiai, žmogui persigandus, sakydavo: „Tau įkando numirėlis“; mirties arba numirėlio įkandimas (*Totenbiss, Totenmannbiss*) žinomas ir vokiečiams (Stora 1971, p. 200). Kiti žmonės tokias numirėlių įkandimo žymes turi nuo gimimo. Tai įvairūs apgamai. Kartais jie laikomi ir būsiančios ankstyvos mirties ženklais (Stora 1971, p. 200).

Kita vertus, kojai kur nors užkliuvus paprastu metu, sakoma, kad šitaip *dūšaitė iš čysčiaus garsinas*. Todėl nusimušęs koja į akmenį žmogus pasako „amen“ arba „Amžiną atilsį“. Šitaip jis išgelbsti vėlę. Jei kojai užkliuvus už akmens nesukalbėsi maldos, tai *dūšaitės da sunkenes kančias čysčių kentės* (BsJK, p. 151: Nr. 10). Manyta, kad tokiu atveju jokiais būdais negalima keiktis, nes *būk Dievas pažadėjęs tokius [žmones] velniui, kurie keiks nusimušę į akmenį koją* (BsLP 1, p. 28: Nr. 7).

Manyta, kad įvairiuose aplinkos objektuose gali būti noti ne sava mirtimi ar per anksti mirusiųjų vėlės. Tikima, jog ir akmuo yra tas objektas, po kuriuo ar net kuriame tenka *pakūtavoti* atgailaujančioms sieloms (BIML, Nr. 922, 926). Taip pat užrašyta tikėjimų, jog *dienomis paežiais po akmenimis linojys slogutis – dūšia mirusio nekrikštyto kūdikio* (BsIT, p. 447). Panašiai manyta ir Lenkijoje: po akmenimis gali slėptis mitinės būtybės *latawcy*, siejamos su mirusiais nekrikštytais vaikais, taip pat ten tūno ir nusidėjusių mirusiųjų vėlės (SD, p. 452–453).

Tokius vaizdinius galima iš dalies paaiškinti papročiu savižudį laidoti ten, kur randamas jo lavonas. Pavyzdžiui, Seredžiaus apylinkėse skenduolį, kurio niekas nepasigesdavo, žvejai užkasdavo ten pat Nemuno

pakrantėje ir niekuomet tokio *neatsišaukiamo skenduolio nelaidodavo į kapines* (IIES, b. 118 (4), l. 15). Šie papročiai atsispindi ir mitologinėse sakmėse. Vienoje jų pasakojama, jog ten, kur rado, žmogus palaidoja savo paskendusį brolių (BsV, Nr. XIX.1). Kitoje sakmėje po pušele, ant kurios pasikorė, pakasamas pakaruoklis (LTt IV, Nr. 458). Pabrėžtinai tikėjimas, kad savižudis savo mirties vietoje vaidenasi *ties da metų, kiek da jis būtų gyvs buvęs čia šioj pasaulėj* (BsJK, p. 155: Nr. 30).

Paminėtina, kad dar XX a. pr. Lietuvoje užfiksuota atvejų, kai savižudžius kartais laidodavo šalikėlėse (Giedrienė 1976, p. 24). Kitur nelaikams numirėliams būdavo paskiriamas atskiras nešventintas kapinių plotelis. Žemaitijoje akmenų eile atitvertas kapinių kampas, skirtas laidoti nekrikštytiems vaikams ir savižudžiams, buvo vadinamas muzikantų kapais (Milius 1976, p. 41). Dėl to tam pa suprantama, kodėl, koją į akmenį nusimušus, apie Šiluvą sakoma: *Muzikantas pakavotas* (LTt V, Nr. 8779). Tuo tarpu Dzūkijoje iš tiesų tikėta, jog tokioje vietoje esąs palaidotas muzikantas: *jei eini ir atsitrenki koja į akmenį, reiškia, toje vietoje pakavotas muzikantas* (VUB RS, f. 81, b. 307/–, l. 65). Žemaitijoje tautosaką rinkęs Povilas Višinskis pateikė informacijos, jog užkliuvus sakytą ten esant palaidotą smuikininką, ir žmonės toje vietoje ne sava valia šokteli (Višinskis 1935, p. 147).

Apibendrinami šiuos tikėjimus matome, jog kojos pinasi su mirtimi susijusiose vietose. Tai gali būti įsivaizduojamas arba tikras, tik užmirštas, savižudžio kapas. Kliūvama ten, kur nerimsta atgailaujanti vėlė. Nors tokia vėlių lokalizacija atspindi pagonišką pasaulėžiūrą, tačiau padėti joms galima sukalbėjus krikščionišką maldą.

Mitinės būtybės ne tik kandžiojasi. Ne laiku ir ne vietoje pasirodžiusį žmogų jos sugnaibo, trenkia antausį ar apdrasko. Abiem atvejais ant žmogaus kūno gali likti aki-vaizdžios susidūrimo su mitinėmis būtybėmis žymės: apgamai, nudrėskimai, mėlynės (BsV, Nr. XVIII.1–10). Chtoninės esybės apskritai susijusios su įvairiais odos susirgimais ar pakenkimais. Pavyzdžiui, lietuviai tiki, jog susirgti rože galima netikėtai pamačius Giltinę ir labai nusigandus (LRš, Nr. 125). Apie žmogų su rauplėta veido oda sakoma, kad atrodo, *tarsi giltinė ant jo burnos būtų žirnius kūlusi* (VR, p. 341). Po susidūrimo su ano pasaulio atstovais liekančios mėlynės primena kai kurias maro formas. Viena iš dažniausiai pasitaikydavusių vadinta „Juodąja mirtimi“, nes dėl kraujo išsiliejimo po oda atsirasdavo juodos dėmės (Kevėnaitė 1999, p. 157). Apskritai kontaktą su dvasinėmis esybėmis patyręs žmogus netrukus mirštąs: *jei prie tavęs prisilietė vaiduoklis, tai ilgai negyvensi* (VUB RS, f. 81, b. 124, l. 49). Taigi įvairių susirgimų ar mirties priežastimi neretai buvo laikomas tiesioginis sąlytis su mitinėmis būtybėmis ir joms priskiriami veiksmai.

Mirštančiojo agonijos palengvinimas

Liaudies įsitikinimu, jei žmogus merdi ilgai ir sunkiai, tai esąs blogos mirties ir neramios pomirtinės egzistencijos ženklas. Kartais teigta, kad jei žmogus *miršta nenumiršta, tai reiškia, kad siela neranda iš kambario išėjimo į lauką* (IIES, b. 814 (13), l. 199). Visais atvejais, užsitęsęs agonijai, stengtasi tam tikrais veiksmais mirtį pagreitinti. Tokiu atveju požiūris į mirtį esą pagreitinančius ar sukeliančius veiksmus yra teigiamas, nes jie palengvina žmogaus kančias.

Antai merdėjimui pernelyg ilgai užtrukus, buvo patariama atverti langus, duris, atidaryti krosnies dureles, o jei ir tai nepadeda, laužti sieną, virš ligonio lovos išimti lubų lentas (IIES, b. 814, l. 199). Neatsitiktinai atidaromi langai bei durys. Manyta, kad beldimas į langą ar duris, durų trinktelėjimas pranašauja mirtį (Racėnaitė 2001, p. 224–225). Tikėta, kad prieš kieno nors mirtį kartais prie lango pasirodančios ar pro duris įeinančios atitinkamos mitinės esybės: įasmenintos ligos (BIDŽ, Nr. 8), mirusįjį lankančios vėlės (BsV, Nr. V.8), pati giltinė (BsV, Nr. III.11). Duris joms atidaryti privalo dvasregiai (BsV, Nr. IX.9). Taigi galima kelti mintį, jog įvairios pastato angos užsitęsusių agonijos metu atveriamos tam, kad su mirtimi susijusioms būtybėms būtų lengviau patekti pas merdintįjį.

Tačiau pro tas pačias angas, liaudies įsitikinimu, dvasinės esybės iš namų ir išeina. Visoje Lietuvoje žinomas tikėjimas, kad po mirties vėlė išskrenda per langą (BILTS, p. 174, 177). Jei žmogus *miršta nenumiršta, tai reiškia, kad siela neranda iš kambario išėjimo į lauką* (IIES, b. 814, l. 199). Skandinavijos tautos bei slavai, baimindamiesi, jog mirusysis gali grįžti ir vaidintis, jo karsną iškeldavo per langą ar išnešdavo pro sienoje išlaužtą skylę (Giedrienė 1976, p. 22). Taigi būsto angos įsivaizduotos tarsi riba tarp žmogiškojo ir mitinio pasaulių (Racėnaitė 2001, p. 227). Todėl sunkios mirties atveju tokios angos atidaromos ar net specialiai padaromos, taip tarsi padidinant ribai teikiamą reikšmę.

Kaime žinota ir kitokių būdų agonijai palengvinti. Pavyzdžiui, dar XIX a.–XX a. I p. lietuviai ligonį iškeldavo iš lovos ir guldydavo asloje ant šiaudų (BIML, Nr. 378, 379) ar tiesiai ant aslos, sakydami, *kad bus lengviau žmogui numirti* (VUB RS, f. 81, b. 362/–, l. 50). Tikėdamiesi palengvinti agoniją, ant šiaudų merdintįjį iškeldavo latviai (Šmitas 2004, p. 80). Ilgiausiai šis paprotys išliko tarp finougrų. Net šiais laikais senesni mordviai prašosi paguldinti ant suolo ar grindų, perkeliama į lovą su šiaudais (Mikkor 1999, p. 91). Gali būti, jog tokie papročiai yra pakankamai archajiški. Pasakodamas apie aisčius, mirusiojo guldymą ant žemės mini Wulfstanas (BRMŠ I, p. 168). Tyrinėtojų nuomone, guldant ant žemės mirusiuo-

sius šarvota jau indoeuropiečių bendrumo laikais (BRMŠ I, p. 47). Antra vertus, pastaraisiais amžiais tikroji tokių veiksmų paskirtis jau primiršta, ir pateikėjai ją aiškina buitiškiau: merdintysis ant grindų esą nukeliamas todėl, kad lovoje jis ilgai blaškosi ir gali iškristi, o ant žemės jo saugoti nereikia (VUB RS, f. 81, b. 336/–, l. 15).

Galima pamėginti atsekti pirminę merdinčiojo guldymo ant šiaudų prasmę. Tikėta, jei vištai ar gaidžiui prie plunksnų prikimba šiaudas (BIML, Nr. 91, 92), jei kiaulė *prižioja į snukį šiaudų* ir atnešusi padeda ant slenksčio ar priemenėn (BIML, Nr. 129, 130), tai netrukus kas nors iš tų namų mirs. Finougrai tikėjo, kad į šiaudus, ant kurių merdi žmogus, mirties akimirka pereina mirties kvapas ar mirties dvasia *kalma* (Konkova 1999, p. 28). Lydint velionį į kapus, lietuvninkai šiaudų numesdavo ties lauko riba bei ties kapinių vartais, kad vėlės turėtų kur pailsėti (BsV, p. 30). O Ignalinos apylinkėse Kūčių vakare susirinkusioms mirusių artimųjų sieloms pailsėti žmonės ruginių šiaudų pakreikdavo po stalu ir kitur ant grindų (KuLKK, p. 108). Kai kurių mokslininkų manymu, per Kūčias ant stalo ar pastalėje dedamas šienas taip pat buvo skirtas mirusiųjų vėlėms apsisototi (Vaicekuskas 1999, p. 147). Tačiau tokia hipotezė ginčytina. Visų pirma, su mirties sfera ką tik išvardytuose laidotuvių papročiuose bei tikėjimuose yra siejami šiaudai, o per Kūčias ant stalo paprastai klojamas šienas (KuLKK, p. 60). Po Kūčių vakarienės tokį šieną žmonės neretai sušerdavo galvijams. Abejotina, ar gyvuliams būtų duodama šieno, „pilno vėlių“.

Jonas Balys mini, kad lietuviai sunkiai merdinčiam žmogui po galva kartais pakišdavo šluotą (BILTS, p. 174). Šis veiksmas taip pat yra mitologiškai motyvuotas. Šluota laikyta tinkamu objektu atgailaujančioms vėlėms prisiglausti. Todėl drausta šluotą kišti į nešvarų vandenį, be reikalo ja daužyti į grindis (Vyšniauskaitė 1961, p. 157; Vyšniauskaitė 1995, p. 454). Tiek lietuviai, tiek slavai, prieš sudegindami seną šluotą, ją išrišdavo, kad nesudegtų joje esančios ir ten *čysčių kenčiančios* vėlės (BsJK, p. 236: Nr. 202).

Simboliškai suvoktas ir šlavimas. Apie Kretingą tikėta, kad jei sapne kambarį šluoji, tai kas nors iš tų namų mirs (IIES, b. 814 (13), l. 186). Drausta vienu metu dviese šluoti aslą, nes *iššluosi* tėvą su motina (BILTS, p. 171). Rusai draudė šluoti per laidotuves, kol dar neišneštas mirusiojo karstas, kad tuo pačiu ir gyvųjų „neiššluotų“ (Zelenin 1991, p. 349). Kam nors mirus, iki laidotuvių pirkia drausta šluoti ir Dieveniškų apylinkėse (VUB RS, f. 81, b. 64/167, l. 71). Aplink Merkinę vengta šluoti ir išpilti šiukšles Kūčių vakare, panašiai aiškinant, kad nebūtų iššluotas, t. y. nemirtų, kas nors iš namiškių (KuLKK, p. 108). Kūčių naktį namus draudė šluoti ir slovakai (Profantova 1998, p. 118).

Pastebėtina, jog daugeliu atvejų šluoti drausta tuomet, kai namuose, žmonių įsitikinimu, gali lankytis vėlės. Mitologinių sakmių medžiaga atskleidžia, jog tikėta į laidotuves susirinkusias vėles išsiskirstant tik po šermenų vakarienės (BsV, Nr. IX.6, 7). Kūčių tikėjimai bei paprotys palikti nakčiai nenukraustytą stalą leidžia spėti, kad vėlės tuomet namuose pasiliekančios visai nakčiai (KuLKK, p. 119–122). Taigi pirminė šių draudimų prasmė, ko gero, aiškintina baime šluojant pirma laiko išvaryti vėles. Tokią prielaidą turint pagrindą rodo keletas XVI a. rašytinių šaltinių, kuriuose minimas vėlių išprašymo po šermenų paprotys. Anot Jono Maleckio-Sandekio, po laidotuvių puotos žynys „pakyla nuo stalo ir šluota iššluoja namą ir mirusiųjų vėles su dulkėmis išmeta“ (BRMŠ II, p. 211). Namų iššlavimą po mirusiesiems skirtų vaišių mini ir 1593 m. Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaita (BRMŠ II, p. 628).

Pastarojo meto etnografinėje medžiagoje šlavimas su gyvybės išvaymu siejamas daugiau metaforiškai. Bet anksčiau šis ryšys galėjo būti suprantamas ir tiesiogiai. Ne laiku šluojant išvaikytos vėlės galbūt galėjo keršydamos drauge „išsivesti“ ir ką nors iš šeimos narių.

Matome, kad merdinčiojo guldymas ant šiaudų ar šluotos dėjimas po galva gali turėti keletą prasmų. Šiuose objektuose tikėjimai lokalizuoja mitines būtybes. Per šiuos objektus mirštantis žmogus tarsi užmezga kontaktą su anapusine erdve. Todėl jie turi pagreitinti jo sielos atsiskyrimą. Ilgos agonijos pažymėta mirtis laikyta negera. Turbūt bijota, kad žmogus, nenorintis skirtis su šiuo pasauliu, gali sugrįžti ir kenkti savo artimiesiems. Šiuo atveju ryškesnė būtų šiaudams ar šluotai teikiama apotropėjinė paskirtis, tikint, kad į tuos daiktus mirties momentu gali pereiti gyviesiems pavojinga dvasinė esybė.

Tarptautinis yra paprotys ištraukti iš po sunkiai mirštančio asmens galvos vištos plunksnų pagalvę, nes esą *sunku mirti ant paduškos iš vištos plunksnų* (BsJK, p. 363: Nr. 107; panašiai BIML, Nr. 392–395). Šis tikėjimas ir atitinkamas paprotys žinomi ne tik baltams, bet ir slavams bei finougramams (BILTS, p. 174; Mikkor 1999, p. 91). Kai kur vietinėse Mordovijos ligoninėse plunksnėnės pagalvės iš po merdinčiojo galvos ištraukiamos dar dabar (Mikkor 1999, p. 91). Tai atrodo keista, turint omenyje vištos sąsajas su mirtimi, jos gebėjimą nujauti artėjančią mirtį. Pavyzdžiui, visoje Lietuvoje populiarus tikėjimas, kad mirtį pranašauja višta, užgiedojusi gaidžio balsu. Įdomi J. Balio interpretacija, jog siela nenori palikti kūno kaip tik todėl, kad greta yra mitinių būtybių mėgstamo paukščio plunksnų (BILTS, p. 174). Finougrų tikėjimuose aiškinama, kad ant tokios pagalvės mirusio žmogaus vėlė po mirties galinti į tas plunksnas įsivelti arba ji turėsianti po mirties tas plunksnas skaičiuoti (Mikkor 1999, p. 91). Rusų tikima, kad jei žmogus merdi ant

vištos plunksnų pagalvės, tai kiekviena plunksna jam teikia kančią (Zelenin 1991, p. 345).

Kita vertus, šį paprotį galima aiškinti siejant jį su gydymu, kai ligonis guldomas vištidėje po laktomis, viliantis, jog vištos „išles“ ligą. Pavyzdžiui, rusai po laktomis prakišdavo nemigos kamuojamus vaikus (Ščepanskaja 1999, p. 164; PZ, p. 55–56). Lietuvoje užrašytas tikėjimas, kad jei vaikas naktimis nemiega ir verkia, tai reikia paimti jo marškinėlius ir padžiauti ten, kur vištos tupi, tuomet vaikas taps geresnis (BIVV, Nr. 648). Gydymo tikslams naudotos ir vištos plunksnos. Lietuviai jas sudėgindavo ir gerdavo tuos pelenus su vandeniu nuo gumbo – apendicito (VUB RS, f. 81, b. 307/–, l. 51). Prisimintina, jog gaidžio balsu pragydusi višta aukojama, bijantis mirties. Norėdami išvengti nelaimės žmonės tokią vištą pagaudavo ir versdavo ją kūliu nuo sienos iki durų. Jei ant slenksčio papuldavo uodega, tai nukirsdavo ją, o jei galva – pjaudavo galvą (VUB RS, f. 81, b. 14/69, l. 40). Taigi višta yra paukštis, kuriuo, matyt, galima padidinti žmogaus gyvybinę potenciją. Ko gero, „gydo“ ir vištų plunksnos, supiltos į pagalvę. Todėl merdinčiajam jos trukdo numirti, ir pagalvę su tokiais „vaistais“ reikia pašalinti.

Žmogaus veiksmai, kuriais siekiama palengvinti mirštančiojo agoniją, laikomi deramais. Norint greičiau užbaigti merdinčiojo kančias, imtasi daug įvairių priemonių. Kartais užtekdavo gana paprastų veiksmų: atverti duris, langą, ištraukti pagalvę, pakišti po galva šluotą ar guldyti ligonį ant grindų. Tačiau neretai tekdavo griebtis ir sudėtingesnių: išlaužti lubas ar prakirsti sieną. Tikėjimai atitinkamų objektų bei veiksmų galia pagreitinoti mirtį tampa suprantamesni tik platesniame tradicinės kultūros kontekste.

Išvados

Laidotuvių laikotarpiu žmogaus elgesys yra gana griežtai reglamentuotas. Tuomet mirties pasaulis esąs ypač priartėjęs prie žmonių, taigi tikėta, kad netinkamais veiksmais nesunku sukelti naują mirtį. Mirtimi gali baigtis nederamas elgesys su mitiškai įprasmintais daiktais ar netinkami veiksmai mitologiškai ženkliose vietose. Todėl skatinta be rimtos priežasties nekartoti su mirtimi susijusių veiksmų. Vengta susiliesti su buvusiais velionio daiktais. Po mirties jie būdavo kurį laiką nenaudojami, kam nors atiduodami ar išvis sunaikinami. Pavojinga laikyta neatsargi elgsena tose vietose, kur rodosi laidotuvių laikotarpiu suaktyvėjusios mitinės būtybės, nes susidūrimas su jomis galės sukelti naują mirtį. Tam tikrų veiksmų imitavimas ar sąlytis su mitiškai įprasmintais objektais gali būti vertinamas teigiamai ir net skatinamas, kai tuo siekiama palengvinti mirštančiojo kančias. Todėl laidotuvių laikotarpiu svarbi tampa atitinkamų veiksmų motyvacija.

Daugeliu atvejų tiek pavojingi, tiek toleruoti veiksmai yra paremti kontaktinės bei simpatinės magijos dėsniais. Tai atspindi požiūrį, jog mitinė erdvė nuo žmonių pasaulio nėra aiškiai atskirta.

ŠALTINIAI:

- AT – The Types of the Folktales: A Classification and Bibliography / Antti Aarnes Verzeichnis der Marchentypen (FFC, No. 3), translated and enlarged by Stith Thompson. *FF Communications*, 184. Helsinki, 1964, 588 p.
- BIDŽ – Balys, J. Dvasios ir žmonės: liaudies sakmės. *Raštai*, IV. Vilnius, 2003, p. 15–90.
- BILKŠ – Balys, J. *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius, 1993, 310 p.
- BILLS – Balys, J. Lietuvių liaudies sakmės. *Raštai*. III. Vilnius, 2002, p. 259–532.
- BILTS – Balys, J. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. II. Tübingen, 1948, 270 p.
- BIML – Balys, J. Mirtis ir laidotuvės: lietuvių liaudies tradicijos. *Raštai*. Vilnius, 2004, p. 121–214.
- BIVV – Balys, J. Vaikystė ir vedybos: lietuvių liaudies tradicijos. *Raštai*, V. Vilnius, 2004, p. 1–118.
- BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos / Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1996, 743 p.
- BRMŠ II – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius / Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2001, 821 p.
- BRMŠ III – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: XVII amžius / Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2003, 734 p.
- BsJK – *Juodoji knyga* / Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2004, 682 p.
- BsLP I – *Lietuviškos pasakos* / Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius, 2001, 445 p.
- BsIT – *Įvairi tautosaka iš rinkinių* / Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2002, 541 p.
- BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* / Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 1998, 588 p.
- FIN – Jauhainen M. The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates *FF Communications*, 267. Helsinki, 1998, 362 p.
- IIES – *Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas*.
- KLPTK I – Kerbelytė, B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, I: Pasakos apie gyvūnus, pasakėčios, stebuklinės pasakos. Vilnius, 1999, 438 p.
- KLPTK III – Kerbelytė, B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, III: Etiologinės sakmės, mitologinės sakmės, padavimai, legendos. Vilnius, 2002, 453 p.
- KuLKK – Kudirka, J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius, 1993, 314 p.
- LK – Yra kas po smercies, ba aš mačiau / Užrašė Rita Balkutė, Gintaras Plytnikas. *Liaudies kultūra*, 1996, Nr. 3, p. 60–62.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XIX. Vilnius, 1941–1999.
- LMD – *Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai* Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LRš – *Lietuvių rašytojų surinktos sakmės ir pasakos* / Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius, 1981, 300 p.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LT IV – *Lietuvių tautosaka*, IV: Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos. Vilnius, 1967, 839 p.
- LT V – *Lietuvių tautosaka*, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai. Vilnius, 1968, 1180 p.

- LŽ – *Lietuviniškų žodis* / Parengė K. Grigas, Z. Kelmickaitė, V. Kerbelytė, N. Vėlius. Kaunas, 1995, 741 p.
- PZ – *Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)* / Составление, подготовка текстов и комментарии Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва, 2003, 752 p.
- SD – *Славянские древности: энциклопедический словарь в пяти томах* / Под редакцией Н. И. Толстого, II: Д–К (Крошки). Москва, 1999, 704 p.
- ŠLSP – *Šiaurės Lietuvos saktės ir pasakos* / Parengė N. Vėlius. Vilnius, 1985, 375 p.
- VaMLA – Vaitkevičienė, D., Vaitkevičius, V. Mirtis, laidotuvės, atminai. *Tautosakos darbai*, IX (XVI). Vilnius, 1998, p. 204–262.
- VR – Valančius, M. *Raštai*, I. Vilnius, 1972, 598 p.
- VUB RS – Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
- LITERATŪRA:**
- Arukask 1998 – Arukask M. Death and Afterwards. *Folklore: An Electronic Journal of Folklore*, VIII. Tartu, 1998, p. 7–20.
- Beresnevičius 1990 – Beresnevičius, G. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasauležiuroje*. Vilnius: Taura, 1990, 214 p.
- Čilvinaitė 1940 – Čilvinaitė, M. Laidotuvių papročiai. *Gimtasai kraštas*, 1940, Nr. 2, p. 163–166.
- Čilvinaitė 1943 – Čilvinaitė, M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 179–203.
- Frazer 1980 – Фрэзер, Дж. Дж. *Золотая ветвь: исследование магии и религии*, Москва, 1980, 831 p.
- Giedrienė 1976 – Giedrienė, R. Senujų tikėjimų apraiškos XX a. lietuvių laidojimo papročiuose. *LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, XVI. Vilnius, 1976, p. 18–32.
- Kevėnaitė 1999 – Kevėnaitė, I. Kovoje su Giltinės palydovėmis. *Darbai ir dienos*, XI (XX). Kaunas, 1999, p. 157–167.
- Konkova 1999 – Конькова, О. Ю. Мужчина и женщина в жизни после смерти. *Сборник Музея антропологии и этнографии*, LVII: Женщина и вещественный мир культуры у народов России и Европы. Санкт-Петербург, 1999, p. 23–29.
- Lavonen 1984 – Лавонен, Н. А. Функциональная роль порога в фольклоре и верованиях карел. *Фольклор и этнография: у этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов* / Под редакцией Б. Н. Путилова. Ленинград, 1984, p. 171–179.
- Mikkor 1999 – Mikkor, M. On the Customs Related to Death in the Erza Villages of Sabajevo and Povodimo. *Folklore: An Electronic Journal of Folklore*, XII. Tartu, 1999, p. 88–125.
- Milius 1976 – Milius, V. Etnografinis žvilgsnis į kapines. *Mokslas ir gyvenimas*, 1976, Nr. 11, p. 40–41.
- Profantova 1998 – Profantová, Z. Językowy obraz śmierci na Słowacji. *Etnolingwistyka: problemy języka i kultury*, IX/X. Lublyn, 1998, p. 111–120.
- Racėnaitė 2001 – Racėnaitė, R. Mirtį pranašaujantys ženklai lietuvių tradicinėje kultūroje. *Tautosakos darbai*, XV (XXII). Vilnius, 2001, p. 222–233.
- Račiūnaitė 1995 – Račiūnaitė, R. Moteris laidotuvių papročiuose. *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 5, p. 18–21.
- Stora 1971 – Storå, N. Burial Customs of the Skolt Lapps. *FF Communications*, 210, 1971, 324 p.
- Ščeranskaja 1999 – Щепанская, Т. Б. Пронимательная символика. *Сборник Музея антропологии и этнографии*, LVII: Женщина и вещественный мир культуры у народов России и Европы. Санкт-Петербург, 1999, p. 149–191.
- Šmitas 2004 – Šmitas, P. *Latvių mitologija*, Vilnius, 2004, 238 p.
- Tokarev 1990 – Токарев, С. А. *Ранние формы религии*, Москва, 1990, p. 420–432.
- Tolstoj 1995 – Толстой, Н. И. *Язык и культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, 1995, 512 p.
- Vaicekauskas 1999 – Vaicekauskas, A. Nekrokultas kalendorinėse apeigose. *Darbai ir dienos*, XI (XX). Kaunas, 1999, p. 131–155.
- Višinskis 1935 – Вишинский, П. Антропологическая характеристика жмуудинов. *Mūsų tautosaka*, IX. Kaunas, 1935, p. 124–178.
- Vyšniauskaitė 1961 – Vyšniauskaitė, A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, III. Vilnius, 1961, p. 132–157.
- Vyšniauskaitė 1995 – Vyšniauskaitė, A. Laidotuvės. Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, 1995, p. 442–461.
- Zelenin 1991 – Зеленин, Д. К. *Избранные труды: Восточно-славянская этнография*. Москва, 1991, 512 p.

Death Provoking Behaviour in the Funerary Period in the Lithuanian Traditional Culture

Radvilė RACĖNAITĖ

On the basis of some Lithuanian folk funerary beliefs, folk fairy tales, ethnographic material and respective archaeological as well as historical facts, Racėnaitė analyses death-provoking behaviour and its judgments in the funerary period in the Lithuanian folk tradition. In many cases such behaviour is related to principles of contact or similarity. Misusing mythologically charged objects or misbehaving at mythologically important places could lead to death. Therefore, people were encouraged not to repeat such actions. Contact with the objects belonging to the deceased was avoided. They were not used for some time after the death, passed on to someone else or destroyed. Careless behaviour in places where death related mythic creatures risked appearing was considered dangerous, as contact with them could cause a new death. However, in some cases, imitation of some actions related to death or contact with mythologically charged objects was considered positive and even encouraged in order to reduce the suffering of the dying. Thus, it is the motivation of this or that behaviour in the funerary period that is of ultimate importance. One may conclude that human behaviour in the funerary period was rather strictly regulated. Beliefs that some objects or actions might cause death make sense only in the wider context of traditional culture.

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Baltų kultūros skyrius, Saltoniškių 58, LT-08105 Vilnius, el.p. raganagar@gmail.com

Gauta 2006 04 27, įteikta spaudai 2006 12 22